

איך יודעים בצורה מדויקת כל־כך מה עבר עליהם?

זוהי תופעה ייחודית בהיסטוריה: האנשים שהיו כלואים בין הגדרות והחומות בגטאות כתבו ותיקו. חיים קפלן, מורה שחי בגטו וֶרְשֶׁה אך לא שרד, מסביר מדוע הוא כותב יומן למרות שבכך הוא מסכן את חייו:

"יש לי תחושה עמוקה של גדולת הזמנים שאנו חיים, של אחריות בתקופה הזאת, ואני משוכנע שבכך שאני כותב אני ממלא את חובתי להיסטוריה, חובה שאינני יכול להתכחש לה. [...] היומן שלי יהיה למקור שבו יעשו שימוש היסטוריונים עתידיים."

עמנואל רינגלבלום, היסטוריון צעיר, אף הוא מתושבי הגטו, אירגן צוותים שתפקידם היה לאסוף כל מסמך אפשרי שנוצר בגטו. הוא החביא את הארכיונים שלו במכלי מתכת שאותם קבר באדמה. אחרי המלחמה, כאשר חפרו בהריסות גטו וֶרְשֶׁה, נמצא חלק ניכר מארכיונים אלה.

נראה לי שאת מייחסת לזה חשיבות גדולה. מדוע?

הנאצים רצו למחוק עם מעל פני האדמה, וכל סימן וזכר לו. היסטוריון בשם אֵיגְנָאץ שִׁיפֶר, שנרצח במֵיידֶנק, מסביר את זה היטב:

"[...] הכול תלוי באלה שיעבירו את צוואתם לדורות הבאים,

באלה שיכתבו את ההיסטוריה של התקופה הזאת. בדרך־כלל ההיסטוריה נכתבת על־ידי המנצחים. כל מה שאנחנו יודעים על עמים שנרצחו הוא מה שרוצחיהם הואילו לומר על כך. אם ינצחו אלה שרוצחים אותנו, אם יהיו הם אלה שיכתבו את ההיסטוריה של המלחמה הזאת, ההכחדה שלנו תוצג כאחד הדפים היפים ביותר בהיסטוריה העולמית, והדורות הבאים יהללו את נוסע־הצלב האלה. כל מלה שלהם תהיה קדושה. לפיכך הם יכולים להחליט למחוק אותנו מזכרוננו של העולם, כאילו שמעולם לא היינו קיימים, כאילו שמעולם לא היו יהודים בפולין, גטו בוֹרְשֶׁה, מֵיידֶנק."

המתים בגטאות, הנרצחים בגזים – אני עדיין לא מבינה את המספר הזה, שישה מיליון.

היהודים נרצחו בהמוניהם החל בפלישת ה"וֶוֶרְמַאכְט", הוא הצבא הגרמני, לברית־המועצות ביוני 1941. ליחידות הצבא נָלוּו קבוצות קומנדו קטנות, שהיו מורכבות מאנשי האֶס־אָס, וגם יחידות של משטרה – אנשים רגילים שהפכו להיות רוצחים וטבחו אלפים רבים של אנשים, נשים וטף. משימתם היתה לטבוח את הפעילים הקומוניסטים ואת היהודים. אצל הנאצים השנאה לקומוניסטים חִבְּרָה לִשְנֵאָה כלפי היהודים. קומוניסטים, או בולשוויקים, כפי שהם נהגו לכנות אותם, היו בפיהם שם נרדף ליהודים. עם זאת,

גם בנקודה זו היה הברל בין היהודים לפעילים הקומוניסטים. קצין האס-אס אוהלנדרוף, שפיקד על אחת הקבוצות המיוחדות האלו ורצח תשעים אלף בני-אדם, מסביר זאת בעצמו: "הפקודה המפורשת היתה שכל האוכלוסייה היהודית חייבת להיות מושמדת," הוא הצהיר, תוך שהוא מציין כי "לא היה ידוע לי על כך שיש לחפש ולו את משפחתו של קומיסר [פעיל אחראי] סובייטי אחד."

מה בדיוק היו הקבוצות האלו צריכות לעשות?

כשהקבוצות המיוחדות האלו היו מגיעות למקום כלשהו, הן היו מרכזות את כל האוכלוסייה היהודית בכיכר ומוכילות אותה אל מחוץ ליישוב, למקום מבודד, שבו כבר נחפרו בורות גדולים. אני מעדיפה להניח לאברהם אביאל, הניצול היחיד ממשפחתו, לספר:

"התחילו להוביל את היהודים לעבר הבור בשורה עורפית, קבוצה אחר קבוצה. פקדו עליהם להתפשט, וכשהם עלו על תילי העפר נשמעו קולות ירי בצורות, והם נפלו לתוך הבור. ילדים, נשים, משפחה אחר משפחה, כל משפחה הלכה יחד."

מעשי טבח מסוג זה נמשכו למעשה עד סוף המלחמה, אבל הם היו רבים במיוחד בתקופה שמסוף יוני 1941 עד חודש דצמבר של אותה שנה. לפחות שבע-מאות אלף יהודים נטבחו בצורה זו.

איך יכלו אנשים לעשות דבר כזה לילדים?

השאלה הזאת נשאלה פעמים רבות. אני ממשיכה להפנות אותה לעצמי. מה גם, שבמקרים מסוימים מפקד הקבוצה הציע לחיילים שאינם רוצים לקחת חלק במעשי הטבח לעבור ליחידות אחרות, ורק מעטים הסכימו. לגבי היסטוריונים מסוימים כל זה אינו ניתן להבנה אלא בהקשר הכולל של המלחמה, שבה האלימות נמצאת בכל מקום והמוות הופך לפנלי, למעשה של שגרה. אחרים מסבירים את היכולת הזאת לטבוח בכך שהאדם מזדהה עם הקבוצה שלו, מפני שאינו רוצה להיות חריג, שונה, ולהצטייר למשל כפחדן. אחדים מסבירים זאת כציות לסמכות. הם מצטטים ניסוי שנערך על-ידי מדען באוניברסיטה בארצות-הברית. המדען הזה, ד"ר סטנלי מילגרם, רצה לבחון את מידת יכולתו של אדם יחיד להתנגד לסמכות. הוא קרא למתנדבים להשתתף בניסוי מדעי: "סמכות מדעית" הטילה על המתנדבים לבצע הלם חשמלי בקורבן, שלא היה אלא שחקן. ככל שההלם הפך לחזק יותר, ה"קורבן" התפתל והתעוות, זעק, קרא לעזרה ולבסוף השתתק, כשהוא מתחזה למת. שני מתנדבים מתוך שלושה, גברים ונשים רגילים, כמוך וכמוני, ביצעו הלם חשמלי באדם שלא היה מוכר להם, ועשו זאת אך ורק בתוקף הציות ל"סמכות" – במקרה זה מדעית – כשהם מאמינים שההלם הזה הוא קטלני, ולא גילו כל רגש של רחמים לקורבנם.

את מאמינה שכל אדם מסוגל לטבוח לא-חשוב-את-מי רק משום שהממונה עליו מצווה עליו לעשות את זה?

לא, לא כל אדם. הרי בניסוי של מילגרם היו כאלה שסירבו ללכת עד הסוף. ויש הסבר נוסף: אחדים סבורים שמעשי הטבח ניתנים להסבר בהתחשב באינטנסיביות של התעמולה האנטישמית, שהפכה את היהודים לרמשים. חיסולם לא נחשב אפוא לרצח של בני-אדם.

אלה שעשו את זה לא הרגישו אשמים? לא היו להם ייסורי-מצפון?
מה שבטוח זה שלטבוח בצורה כזאת לא היה דבר של מה בכך, לפחות לא בפעם הראשונה. לעיתים קרובות ביותר האנשים שתו משקאות חריפים לפני הטבח והמשיכו לשתות אחריו. הדאגה לבריאותם הנפשית של האנשים האלה והמוקדעות לסכנה שיהפכו למכונות נטולות כל צלם אנוש, הן שמסבירות את המעבר משיטת הטבח ביריות, על שפת הבורות שנחפרו בשולי העיירות והכפרים, להמתה התעשייתית בגזים במחנות בפולין.

היה זה בדצמבר 1941, כפי שכבר סיפרתי לך, שיהודים הומתו לראשונה בגז, בהתחלה במשאיות שהותקנו במיוחד למטרה זו. המטרה שאליה רצו להגיע בשיטה זו היתה להרחיק את הקורבן מתלינו, שלא הרג אותו עוד במוידינו. כך התליין היה יכול להשלוח את עצמו שהוא חף מפשע, שאין לו "דם על הידיים".

זאת היתה הפעם הראשונה שמישהו עשה שימוש בשיטות כאלו? כן ולא. השימוש בגז נעשה כבר במסגרת מבצע נרחב של "המתות-חסד" בפקודת היטלר. לדעתו, חולי-הנפש שלו יותר מדי כסף לחברה. יתרה מזאת, אם הם היו מולידים ילדים, הם היו עלולים "לזהם" את ה"גזע". עוד לפני עלייתו לשלטון עוקרו גברים ונשים שנולדו, למשל, לנשים גרמניות ולגברים סגנאליים, מחיילי צבא צרפת שהוצבו בחבל הרוהר בתום מלחמת העולם הראשונה. היטלר גם פקד להרוג את חולי-הנפש, שאת חייהם העריך כ"בלתי-ראויים". כך השלטונות המדיניים יכלו להחליט עוד לפני המלחמה מי יכול להמשיך לחיות ועל מי למות ולהימחק מעל פני האדמה.

מחקרים שפורסמו לא מכבר מצביעים על כמאתיים-אלף חולי-נפש שהושמדו בסודיות מלאה, ברוב המקרים בתוך משאיות גז. המבצע נפסק ב-1941, כשכמרים קתולים הרימו נגדו קול מחאה, בסופו של דבר. מעניין לציין, שהפעלתם של מרכזי ההמתה הראשונים ליהודים הופקדה בידם של אותם אנשים שביצעו בהצלחה את "המתת-החסד", כלומר - המתתם של חולי-הנפש.

האם היטלר רצה להרוג את כל היהודים מייד עם עלייתו לשלטון?
לא. רק בסוף 1941 ותחילת 1942 הפכה המתת יהודי אירופה